

2. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. Р5528. – Оп. 1. – Спр. 245. – 165 арк.
3. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 10. – Спр. 18. – 20 арк.
4. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 10. – Спр. 37а. – 16 арк.
5. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 10. – Спр. 85. – 46 арк.
6. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 10. – Спр. 148. – 56 арк.
7. ДАРФ. – Ф. Р7685. – Оп. 1. – Спр. 8. – 195 арк.
8. Лещ Н. Недостатки в работе Истсоцстраха / Н. Лещ // Вопросы страхования. – 1929. – № 31. – С. 26.
9. Петров Н. М. Научная работа Цусстраха на новых путях / Н. М. Петров // Вопросы страхования. – 1931. – № 26. – С. 8.
10. Стецовский И. Истсоцстрах / И. Стецовский // Вопросы страхования. – 1927. – № 14. – С. 24-25.
11. Шер В. Совещание ответственных работников при Цусстрахе / В. Шер // Вопросы страхования. – 1926. – № 36. – С. 28.

Вальчук Е. И. Научно-исследовательская работа Цусстраха в области истории, теории и практики социального страхования (1926 – 1933 гг.).

В статье анализируются особенности организационной структуры и практической деятельности научно-исследовательских учреждений Цусстраха, прослеживается их роль и значение в сфере пропаганды и распространения советских идей социального страхования.

Ключевые слова: марксистско-ленинское учение, пропаганда, социальное страхование, Цусстрах, Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов (ВЦСПС), Истсоцстрах, Научный совет, Всесоюзный научно-исследовательский институт социального страхования (ВНИИСС).

VALCHUK O. I. Research work of the Central Social Insurance in the history, theory and practice of social insurance (1926 – 1933 years).

The paper analyzes the characteristics of the organizational structure and practice of scientific research institutions of the Central Social Insurance Office, traced their role and importance in the promotion and dissemination of Soviet ideas of social insurance.

Keywords: Marxist-Leninist doctrine, propaganda, social insurance, the Central Social Insurance, Union Central Council of Trade Unions, Istsotsstrah, Scientific Council, All-Union Scientific Research Institute for Social Insurance.

Черкасов О. В.

ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”

ІСТОРИОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ КРИМУ: ЕТАПИ ТА МЕТОДИ

У статті розглядаються теоретичні особливості розвитку історіографії вивчення первісних пам’яток Кримського регіону в контексті впливу внутрішніх науково-організаційних і зовнішніх (соціально-політичних та культурних) чинників. Окрему увагу приділено специфіці методів історіографічного дослідження означеної проблематики.

Ключові слова: історіографія археології, етапи дослідження, методичний інструментарій, персоналія.

Історіографія археологічної науки як галузь історичного знання є сукупністю досліджень, присвячених певній археологічній тематиці або історичному періоду. Простежуючи історичний шлях пізнання минулого, ці розвідки сприяють з'ясуванню рушійних сил прогресу науки, виявленню закономірностей появи та змін археологічних напрямів, наукових шкіл, ґенезі ідей та концепцій. Серед завдань археологічної історіографії: з'ясування теоретико-методологічних засад, властивих кожному напрямку археологічної думки; аналіз джерелознавчої бази та характер використання археологічних джерел, конкретних методик дослідження археологічних явищ тощо; визначення місця археологічних наукових шкіл і напрямів у встановленні та систематизації археологічних фактів; вивчення організації та форм дослідницької діяльності у галузі археології та ін.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної археології характерологічною тенденцією є актуалізація саморефлексії науки, що послідовно реалізується у єдності праць істориків, археологів, історіографів. Слід зазначити, що тривали час означений науковий напрям було репрезентовано у контексті нечисленних праць українських та російських науковців – П. П. Толочка, І. С. Винокура, О. О. Формозова, Ю. Г. Колосова, Г. С. Лебєдева, Л. С. Клейна та ін. З часів здобуття Україною незалежності археологічна історіографія поступово виокремилась у самостійну субдисципліну, з'явилися тематичні спрямування досліджень. Наприклад, реконструкція інституціональної історії археології, узагальнюючі огляди історії вітчизняної археології та археологічної думки, персоніфіковані розвідки тощо. Серед вказаних спрямувань окрему групу складає регіональна археологічна історіографія як системна, так і по окремих історичних епохах.

Метою пропонованої публікації є узагальнююча характеристика джерельної бази історіографії вивчення первісної історії Кримського регіону України протягом кінця XIX – XX ст. через визначення етапів накопичення та систематизації археологічного знання та конкретизацію методів археологічної історіографії.

Номінаційну типологізацію історії вивчення пам'ятників кам'яного віку у Криму доцільно структуровано за наступними групами:

- історія вивчення окремих пам'ятників (Кіік-Коба, Сюрень, Таш-Аір));
- історія дослідження археологічних культур, а також їх локальних варіантів або історико-культурних суспільств;
- праці, присвячені історії вивчення територій (Байдарська долина, Ай-Петрінська яйла, Керченський півострів);
- узагальнюючі праці з історії культурно-хронологічних феноменів (палеоліту, мезоліту, неоліту тощо);
- праці персоніфікованого характеру (біографії та аналіз науково-дослідної діяльності відомих фахівців первісної археології регіону).

Розглянемо процес накопичення, структурування та оформлення номінацій джерельної бази вивчення первісної історії Криму, що відбувався

у контексті декількох умовних етапів, що обґрунтовуються як хронологічними параметрами, так і якісними науковими новаціями.

Перший етап – формалізованої класифікації джерел. На даному етапі науковці та дослідники зосереджували увагу, переважно, на первинних операціях групування, сортування археологічних матеріалів (розвідки О. С. Уварова, Д. Я. Самоквасова, К. С. Мережковського) [20; 24]. Акцентуємо, що впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у працях авторів використовувався більш широкий спектр джерел порівняно із сучасним станом. Відповідно, і коло дослідницьких проблем археологів означеного етапу було значно ширшим. Найбільш адекватне наповнення поняття археологічного джерела для ХІХ ст. сформулював у 1878 р. О. С. Уваров. Автор зазначав: “Археологічним пам’ятником слід визнати лише той речовий залишок, лише те письмове повідомлення або вербальну інформацію, що надають пояснення культурного стану стародавнього побуту певного народу впродовж конкретної епохи” [16, с. 45].

Отже, можна акцентувати на неподільності археологічного, антропологічного, етнологічного та власне історичного знання у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Крім цього, власне археологічне знання розглядалося цілісно, інтегруючи у собі не лише первісну історію, а й античність, середньовіччя тощо [8]. Саме тоді створюються перші хронологічні класифікації археологічних матеріалів. Для праць першого етапу характерним є акцентуація виключно на фактичному матеріалі. При цьому всі міркування, пояснювальні та критичні зауваження вважаються зайвими, оскільки, на думку авторів, подібні пояснення не потрібні через повну прозорість тексту праці. Як приклад, твір К. С. Мережковського “Звіт про попередні дослідження кам’яного віку у Криму” (1880) [12].

Другий етап – узагальнення та систематизації джерел. Хронологічно вказаний етап охоплює період 20–30-х рр. ХХ ст. і позначений прагненням науковців до створення універсальних класифікаційних систем артефактів, співвідношень об’єктів із класами та класів між собою. Виникають, оформлюються та модифікуються варіативні ідеї, концепції, наукові школи. У первісній археології це дифузійнізм, культурно-історична школа, палеоетнологічний напрям і провідний для офіційної науки соціологічний, що втілюється у теорії стадійного розвитку. Представники другого етапу у вивченні первісної історії Криму – Г. А. Бонч-Осмоловський, Д. О. Крайнов, П. П. Єфименко, Б. С. Жуков, О. С. Мойсеєв, О. М. Бадер та ін. Серед основних завдань, що порушуються і вивчаються авторами: аналіз характеру використання археологічних джерел; компаративний аналіз конкретних методик дослідження археологічних фактів; вивчення організації та форм дослідницької діяльності у галузі археології, у тому числі систем наукових установ, вищих навчальних закладів, музеїв, архівів, систем підготовки кадрів. У працях з первісної історії Криму формується

хронологічний підхід до археологічної історіографії, з'являються перші праці, що орієнтуються на аналіз та систематизацію історичного минулого наукового знання. Наприклад, у ґрунтовній монографії Г. А. Бонч-Осмоловського “Палеоліт Криму” (1940) вміщено підрозділ, що репрезентує ґенезу досліджень первісної історії Криму у хронологічній поступовості. В огляді присутні матеріали, що розкривають специфіку процесу накопичення археологічних знань, детальний перелік відкриттів, списки знахідок із значним акцентом на історію вивчення класичної археології [5]. Водночас, наголосимо на наявності у авторів етапу певного ступеня тенденційності щодо досліджень XIX – початку XX ст., а іноді навіть повного нігілістичного ставлення до науковців минулих часів. Останнє пояснюється передусім соціально-політичними та ідеологічними умовами, в яких працювали дослідники.

Узагальнюючою ознакою двох перших етапів виробництва археологічного знання про первісну історію Криму є також певна емпіричність досліджень, увага до деталізованого опису і накопичення джерел. У даному контексті випадку пізнавальні завдання або пов'язуються із виявленням та описом історіографічних фактів, незалежно від їх археологічного змісту [5, с. 97], або до них відносять розгляд виключно тих наукових фактів, що узагальнено відображують зміст дослідження.

Третій етап – теоретико-концептуальний (50–80-ті рр. XX ст.) характеризується появою серйозного інтересу до історіографії археології України і Криму, зокрема. Програмними у цьому контексті стали праці О. О. Формозова. Так, у ґрунтовній статті “Деякі результати та завдання досліджень у галузі історії археології” (1975) автор наголошував на актуальності та доцільності вивчення матеріалів дореволюційного періоду стосовно сучасних наукових пошуків, адже обсяг розвідок, реалізованих археологами XIX ст. з питань первісної археології досить значний [19, с. 5-6].

Означений етап орієнтувався переважно на вивчення теоретико-методичних принципів, властивих конкретному напрямку археологічної думки, археологічних концепцій, що створені різними археологічними школами, виявленням аспектів спадкоємності археологічного знання. Для проблематики первісної історії Криму це, передусім дослідження С. М. Бібікова, О. О. Векілової, О. О. Формозова, Ю. Г. Колосова та ін. Як пріоритетну ідею означеного етапу можна процитувати висловлювання О. О. Формозова: “чи не найважливішим завданням історії археології є аналіз ідей і методів наших попередників. Важливо не тільки те, що вони знайшли, але і те, які цілі вони висували у процесі власних дослідженнях, як їх здійснювали” [19, с. 9]. Впродовж цього періоду спостерігається відхід від фактографізму, повноцінне розкриття шляхів формування та розвитку науки про первісне суспільство. Це стає можливим завдяки усвідомленню рівневої організації історіографічного пізнання. Йдеться про те, що емпіричний рівень пізнання пов'язаний із виявленням та описом

історіографічних фактів, а теоретичний – з їх поясненням та інтерпретацією.

Показовими у цьому контексті є праці О. О. Векілової та О. О. Формозова. Зокрема, у монографіях О. О. Формозова: “Неоліт Криму та Чорноморського узбережжя Кавказу (Матеріали для вивчення неоліту Півдня СРСР)” (1962) та “Започаткування вивчення кам'яного віку у Росії: перші книги” (1983) автором окремо викладається розуміння сутності історіографічного дослідження відносно змісту знання, що виявляється науковцем. Йдеться про системне бачення предмету археологічної історіографії, інтеграція емпіричного та теоретичного рівнів пізнання, коли кожний з даних рівнів виступає логічним етапом у пізнавальному процесі із властивими установками, комплексом вихідних теоретичних уявлень і, відповідно, конкретними дослідницькими методиками [6, 18, 21]).

Таким чином, до початку 1990-х рр. було накопичено значний досвід тематичних оглядів історіографії, побудованих, головним чином, з точки зору фактичного матеріалу у контексті загальної схеми соціально-економічних формацій (первісний період, рабовласництво, феодалізм, капіталізм, соціалізм) та методологічних систем (дворянська, буржуазна, марксистська історична наука) тощо.

Сучасний, четвертий етап оформлення археологічної історіографії первісної історії (і Криму, зокрема) – власне історико-науковий. Його пізнавальна установка полягає в об'єднанні історіографічних фактів загальною ідеєю, що відбиває розвиток предметного поля історії археології загалом. Дослідження цього етапу дозволяють створювати модель розвитку науково-теоретичного знання і прогнозувати її розвиток. Означений етап ієрархічно пов'язаний із попередніми етапами накопичення, систематизації та осмислення знань про первісну історію Криму і є складовою розвитку археологічної історіографії як напряму наукових знань та соціального інституту. При цьому кожний попередній рівень є джерелознавчим підґрунтям наступного [7, с. 261].

Характерним дослідженнями цього етапу є роботи ..., в яких дотримання логіки історіографічної структури дозволяє розглядати історію досліджень первісного суспільства у системі соціальних відносин, продемонструвати єдність пізнавального процесу в археології, об'єднуючи минуле, сьогодення і майбутнє науки [10, с. 19].

Звернемося до методики історіографії. Йдеться про послідовність конкретних процедур, реалізація яких забезпечує досягнення заданої мети історіографічного дослідження.

Оскільки історіографічне дослідження – історичне за своєю предметною сутністю – справедливо співвідносити його методи з типологією методів історичної науки загалом. Остання, як відомо, інтегрує як загальнонаукові, так й спеціальні та часткові методи. Серед загальнонаукових методів в історіографії особлива роль належить методу аналізу. Останній націлений на відшукання конкретних причин, що

породили певні події у розвитку науки, розширення проблематики, появу нових тем, умов формування нових ідей, методів, узагальнень тощо.

У дослідницької практиці історії вивчення пам'ятників археології як спеціально науковий доволі часто застосовується генетичний метод. Цей метод у його хронологічній або проблемно-хронологічній формі викладення є закономірним на початковій стадії історіографічного вивчення проблеми, оскільки пов'язаний з описом історіографічних фактів. Поза його застосуванням неможливо створити міцної джерелознавчої бази дослідження. Невипадково аналіз спеціальних археологічних праць демонструє активне використання цього методу (наприклад, у дослідженнях М. Бібікова, О. О. Векілової та О. О. Формозова).

Окремим варіантом хронологічного методу є метод періодизації. Його завдання – конкретизація якісних змін у ґенезі науки. Головним у реалізації означеного методу є обґрунтування критеріїв періодизації. В історіографії археології метод періодизації використовується як для створення єдиної періодизації історії світової археології, археології України, так і для регіональної, зокрема, Криму. У першому випадку дослідники використовують такі критерії періодизації як зміна фундаментальної теорії [8], в іншому – діяльність найбільш яскравих особистостей в археології, наявність домінуючої концепції або парадигми, методологічний стан археології [10, 18, 19, 20, 21], ставлення до політичних подій тощо [13]. Історія регіональної археології Криму також має низку варіативних періодизацій. Останні ґрунтуються на різних критеріях. Зокрема, накопиченні археологічних знань, зміні соціальних умов діяльності археологів, аналізі закономірностей отримання археологічного знання.

Метод компаративістики використовується у працях історіографічного характеру як на фактологічному, так і на історіографічному рівнях. Він дозволяє оцінити процеси, що відбуваються при порівнянні різних періодів в історії первісної археології [10], а також визначити значимість що виділяються у структурі археологічного знання тих чи інших історіографічних фактів (наприклад, роль різних напрямів в історії археології).

Типологічний метод має об'єктивну основу через діалектичність та взаємозв'язок в історичному розвитку таких категорій як одиничне, особливе, загальне. Виразом типологічного методу є метод виділення наукових напрямів і наукових шкіл [8].

Системний метод дослідження можливий у розвитку та поглибленні історичного дослідження. Він припускає проведення структурного та функціонального аналізу. В історіографії вивчення первісної історії Криму цей метод дозволяє виявити на загальному тлі її розвитку стан вивченості окремої або декількох спеціальних проблем, виявити їх взаємозв'язок (наприклад, проблематика кримського палеоліту у працях Г. А. Бонч-Осмоловського та дискусія про “старосільського хлопчика” у контексті

відкриттів О. О. Формозова). Історія науки розглядається як певна система з усіма складовими і взаємодіючими елементами: творчістю історика, діяльністю навчальних і наукових установ, публікацією праць в періодиці тощо.

Значну групу методів можна віднести до приватно-наукових методів історіографії. Зокрема, метод реєстрації. Він реалізується у формі хронологізованого обліку відкриттів наукових фактів [7] за двома проблемними напрямками – емпіричному та інтерпретаційному.

В останні часи поширення в археології отримав метод портретного викладу (біографічний або метод наукової біографії). Для дослідження історіографії первісної історії біографічний метод важливий у процесі вивчення персоналії ученого-археолога, дослідника прадавньої історії Кримського регіону, особистості лідера наукової школи та його учнів і послідовників.

Можна говорити про використання історичної інформатики і кліометрики для вирішення завдань статистичного аналізу історіографічних фактів. Вказані методи передбачають встановлення кількісних параметрів предмету дослідження та дозволяють зробити хронологічний і синхронний зрізи тематики публікацій. Інструментальна проекція методу полягає у класифікації усіх наявних публікацій для визначення питомої ваги кожної проблеми і проведення кількісного аналізу проблемно-тематичної структури праць, продуктивності авторів, їх наукової кваліфікації, регіонального принципу публікацій тощо.

При вивченні історії археології дуже цінну інформацію на міждисциплінарному рівні дослідження можна отримати, вдаючись до методів психології науки. Вони ефективні у процесі характеристики особистості вченого, індивідуальних характеристик дослідників та взаємин між ними тощо.

Отже, наведена у статті етапізація та характеристика методів вивчення первісної історії Криму дозволяє говорити не лише про позитивну динаміку науково-дослідного процесу, а й про вплив на перебудову у науці внутрішніх і зовнішніх (соціальних, психологічних, політичних та ін.) чинників на всіх стадіях розвитку історіографії первісної історії Криму. При цьому, методичний інструментарій історіографії первісної археології вимагає коректного використання при вирішенні проблем. Останнє визначається характером і змістом розв'язуваних дослідницьких завдань

Використана література:

1. Башкиров А. С. Доисторический человек горного Крыма (Археологический этюд) / А. С. Башкиров // ИТУАК. – 1920. – № 57. – С. 18-21.
2. Бибилов С. Н. Предварительный отчет о работе Крымской экспедиции 1935 г. / Сергей Николаевич Бибилов // Советская археология. – 1936. – № 1. – С. 195-212.
3. Бибилов С. Н. К 50-летию археологической науки на Украине / Сергей Николаевич Бибилов // Советская археология. – 1967. – № 3. – С. 47-57.

4. Бибииков С. Н., Станко В. Н., Коен В. Ю. Финальный палеолит и мезолит горного Крыма / С. Н. Бибииков, В. Н. Станко, В. Ю. Коен. – Одесса : Весть, 1994. – 240 с., 112 ил.
5. Бонч-Осмоловский Г. А. Палеолит Крыма : в 3 вып. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР. – Вып. 1: Грот Киик-Коба. – 1940. – 226 с.; Вып. 2 : Кисть ископаемого человека из грота Киик-Коба. – 1941. – 172 с.; Вып. 3: Скелет стопы и голени ископаемого человека из грота Киик-Коба / Г. А. Бонч-Осмоловский ; под ред. и доп. В. В. Буняка. – 1954. – 399 с.
6. Векилова Е. А. Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий / Елена Алексеевна Векилова // МИА СССР. – 1954. – Т. 3. – № 59. – С. 235-353
7. Ганжа А. И. Понятие “археологическая культура”: многообразие подходов и возможность однозначного определения / А. И. Ганжа // Археологические культуры и культурная трансформация. – Л., 1991.
8. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии (У истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20-е – первая половина 30-х гг.) / В. Ф. Генинг. – К. : Наукова думка, 1982. – 225 с.
9. Колосов Ю. Г. Ранний палеолит Крыма: (Культурно-хронологическая периодизация. Аккайская мустьерская культура) : автореф. ... д-ра истор. наук : 07.00.06 / Ю. Г. Колосов. – К., 1985. – 34 с.
10. Лебедев Г. С. История отечественной археологии: 1700 – 1917 гг. / Г. С. Лебедев. – СПб. : С.-П. СПбГУ, 1992. – 465 с.
11. Мацкевой Л. Г. Мезолит и неолит Керченского п-ва : автореферат. ... канд. ист. наук : 07.575 / Л. Г. Мацкевой. – М.-Л., 1970. – 32 с.
12. Мережковский К. С. Отчет о предварительных исследованиях каменного века в Крыму / Константин Сергеевич Мережковский. – СПб., 1980. – 43 с., ил.
13. Монгайт А. Л. Археология в СССР / А. Л. Монгайт. – М. : Изд. Академии наук СССР, 1955. – 433 с.
14. Самоквасов Д. Я. Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекций древностей / Д. Я. Самоквасов. – Варшава, 1892. – 101 с., илл., табл.
15. Степанчук В. Н. Поздние неандертальцы Крыма. Киик-Кобинские памятники (история исследования, локализация, стратиграфия, хронология, фауна, каменный инвентарь, происхождение, судьбы) / В. Н. Степанчук. – К. : Стилос, 2002. – 217 с.
16. Уваров А. С. Археология России. Каменный период / А. С. Уваров. – М., 1881. – 439 + 151 с.
17. Формозов А. А. Пещерная стоянка Староселье и ее место в палеолите / А. А. Формозов // МИА СССР. – 1958. – № 71. – 125 с.
18. Формозов А. А. Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа (Материалы к изучению неолита Юга СССР) / А. А. Формозов // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1962. – № 102. – С. 89-123.
19. Формозов А. А. Некоторые итоги и задачи исследований в области истории археологии / А. А. Формозов // Советская археология. – 1975. – № 4. – С. 5-14.
20. Формозов А. А. Собиратели каменных орудий в России в середине XIX века / А. А. Формозов // Советская археология. – 1981. – № 3. – С. 97-103.
21. Формозов А. А. Начало изучения каменного века в России: первые книги / А. А. Формозов. – М. : Наука, 1983. – 128 с.
22. Яневич А. А. Поздний мезолит и неолит Крыма / Вопросы становления неолитической культуры : автореф. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / А. А. Яневич. – К., 1987. – 16 с.

ЧЕРКАСОВ А. *Историография изучения первобытной истории Крыма: этапы и методы.*

В статье рассматриваются теоретические особенности развития историографии изучения первобытных памятников Крымского региона в контексте влияния внутренних научно-организационных и внешних (социально-политических) факторов. Отдельно вниманию уделено специфике методов историографического исследования проблематики.

Ключевые слова: историография археологии, этапы исследования, методический инструментарий, персоналия.

CHERKASOV O. *Historiography of the study of primitive history of the Crimea: the phases and methods.*

The article considers the theoretical features of development of historiography, study of the primitive monuments of the Crimean region in the context of the impact of domestic scientific-organizational and external (social and political) factors. Separately внимание paid to the specifics of the methods of historiography дослідження perspective.

Keywords: *historiography of archaeology, the stages of the study, methodical tools, personalia.*